

การพัฒนาที่ยั่งยืน: การบูรณาการพุทธธรรม
ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

Sustainable Development: The Integration of Buddhadhamma
of Somdet Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto)

ธณณ สมหวัง^{1,*} และ ปรียา ศุภวงศ์²

Dhanapon Somwang^{1,*} and Pariya Subpavong²

^{1,2}สำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม

^{1,2}Institute of General Education, Sripatum University

*Corresponding author's email: Dhanapon.so@spu.ac.th

วันที่รับบทความ (Received)

27 มิถุนายน 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised)

16 ตุลาคม 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted)

19 ธันวาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้ ศึกษาการบูรณาการหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) โดยชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เน้นเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม นำไปสู่ปัญหาสังคมและการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากแนวคิดที่ผิดพลาด เช่น การมองมนุษย์แยกจากธรรมชาติ ท่านเสนอการบูรณาการพุทธธรรม โดยอธิบายหลักเหตุปัจจัยที่เชื่อมโยงมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม ให้พึ่งพาอาศัยกันเพื่อสร้างความยั่งยืน (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และสติปัญญา (ปัญญา) เพื่อเชื่อมโยงชีวิตเข้ากับธรรมชาติแวดล้อมและสังคมอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การบูรณาการ, การพัฒนาที่ยั่งยืน, พุทธธรรม, สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

ABSTRACT

This article examines the integration of Buddhist teachings for sustainable development as proposed by Somdet Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto). It highlights that post-World War II development, which focused on economic and industrial growth, has led to social problems and unsustainable development due to flawed underlying concepts, such as viewing humans as separate from nature. Somdet Phra Buddhaghosacariya suggests integrating Buddhist principles, emphasizing the interconnectedness of causes and conditions that link humans, nature, and society. This holistic approach requires mutual dependence to create harmony and sustainability.

Keywords: Integration, Sustainable Development, Buddhadhamma, Somdet Phra

Buddhaghosacariya (P.A. Payutto)

บทนำ

ปัจจุบันนี้ เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าโลกของเราได้พัฒนาก้าวไปไกลมาก โดยอาศัยความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งได้เข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิตของมนุษย์แทบทุกด้าน อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน ผลจากการพัฒนาดังกล่าวนั้น ไม่เพียงแต่จะทำให้มนุษย์มีความพร้อมพร้อม และความเป็นอยู่ในทางด้านเศรษฐกิจที่ดี ทำให้สามารถกระทำการต่าง ๆ ได้อย่างสะดวกสบายและรวดเร็ว มากยิ่งขึ้นเท่านั้น หากแต่ได้ทำให้ความฝันของมนุษย์กลายเป็นความจริงในหลาย ๆ เรื่อง พร้อมกับได้สร้างความฝันให้กับมนุษย์ต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุดอีกด้วยว่า มนุษย์จะสามารถแก้ปัญหาในโลกนี้ได้หลายอย่าง ทั้งปัญหาความขาดแคลนอาหาร พลังงาน ตลอดจนสามารถที่จะดัดแปลง ปรับปรุงพืชและสัตว์พันธุ์ต่าง ๆ รวมทั้งสามารถสร้างสรรค์ชีวิต พืชพันธุ์ชนิดใหม่ ๆ ได้ตามที่ต้องการ นอกจากนี้ ก็ยังสามารถที่จะพัฒนา ทุนยนต์ที่มีศักยภาพที่ใกล้เคียงกับมนุษย์ และจะมีกระบวนการในการใช้ทุนยนต์ในภารกิจต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่า ผลจากการพัฒนาในอดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้โลกกำลังประสบกับภาวะวิกฤติในด้านต่าง ๆ อย่างมากมาย ชนิดที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติเช่นกัน จนอาจนำไปสู่การล่มสลายของโลก ทั้งนี้เพราะวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น ล้วนแต่นำไปสู่วิกฤตต่อชีวิต และสังคมโลกในด้านต่าง ๆ อย่างมากมาย ทั้งแก่มนุษย์ สังคม และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ภาวะดังกล่าว จึงนำไปสู่ความไม่ยั่งยืน กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า “ความเจริญก้าวหน้าของอารยธรรมที่ผ่านมาทั้งหมดตลอด ยุคสมัยใหม่ เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน” (อภิชัย พันธเสน, 2544) ประวัติศาสตร์แห่งอารยธรรมที่ผ่านมา จึงเป็นประวัติศาสตร์แห่งการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนนั่นเอง

ปัจจุบันนี้ แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงได้รับความสนใจในประชาคมโลกมากขึ้น จนกระทั่ง องค์การสหประชาชาติได้รับรองเป็นวาระการพัฒนาที่สำคัญ เพื่อให้เกิดการพัฒนาาร่วมกัน ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก รวม 189 ประเทศ จึงรวมตัวกันในการประชุมองค์การสหประชาชาติที่มหานครนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา และเห็นพ้องต้องกันในการตั้งเป้าหมายการพัฒนาทั้งในระดับชาติและระดับสากล ที่ทุกประเทศจะดำเนินการ ร่วมกันให้ได้ภายในปี พ.ศ. 2558 ที่เรียกว่า เป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals (MDGs) ภายหลังเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ Millennium Development Goals (MDGs) ได้สิ้นสุดเมื่อปี พ.ศ. 2558 ที่ประชุมสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ (United Nations General Assembly) ได้จัดการประชุมสุดยอดว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Summit) เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2558 ขึ้น เพื่อร่วมกันวางกรอบวาระการพัฒนาที่ยั่งยืนของ โลก โดย World Commission on Environment ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ว่า คือ “การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการ ของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถ ในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2561)

ฐานคิดของการพัฒนาตามเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สำคัญนั้น มีหลักพื้นฐานอยู่ 5 ประการ ได้แก่ (1) การพัฒนาที่ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง (Inclusive Development) คือ การพัฒนาที่กลุ่มคนยากจน

คนในกลุ่มเปราะบาง กลุ่มคนชายขอบจะต้องมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์จากการพัฒนา (2) การพัฒนาที่เป็นสากล (Universal Development) คือ การพัฒนาที่ทุกประเทศต่างต้องอยู่ภายใต้เป้าหมายและร่วมกันบรรลุเพื่อสร้างสังคมยั่งยืนให้กับคนรุ่นหลัง มิได้มุ่งเน้นเพียงประเทศยากจนเท่านั้น (3) การพัฒนาที่บูรณาการ (Integrated Development) คือ การบรรลุที่มีความเชื่อมโยงกัน ต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กันอย่างเป็นระบบ (4) การพัฒนาที่ต้องเริ่มจากระดับท้องถิ่น (Locally-focused Development) คือ การพัฒนาจากล่างขึ้นบน (Bottom-up) เพราะท้องถิ่นทั้งชนบทและเมืองนั้น ใกล้ชิดกับประชาชน การบรรลุ SDGs จึงต้องถูกนำไปพิจารณาในระดับท้องถิ่นให้ได้และดำเนินการในระดับท้องถิ่นให้ได้ และ (5) การพัฒนาที่ต้องอาศัยเทคโนโลยีในการขับเคลื่อน (Technology-driven Development) คือ ใช้เทคโนโลยีช่วยในการบรรลุเป้าหมาย เพื่อให้ผลของการพัฒนาถูกเผยแพร่และถูกติดตามได้อย่างมีประสิทธิภาพ (กาญจนา เกรียงศรี, 2559)

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่ามีความพยายามจากทุกภาคส่วนที่นำเสนอแนวความคิดที่จะเป็นทางออกจากการพัฒนาที่มีปัญหาหรือการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ทั้งจากภาครัฐและเอกชน การนำเสนอจากแนวความคิดและภูมิปัญญาทางศาสนานับเป็นทางออกที่สำคัญอย่างหนึ่ง เพราะเป็นรากฐานความคิดดั้งเดิมของมนุษยชาติที่มีต่อธรรมชาติและสังคมที่มีมายาวนาน

บทความนี้ จึงศึกษาวิเคราะห์ถึงแนวความคิด การอธิบาย การตีความและการนำเสนอหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อบูรณาการหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งเพื่อนำเสนอหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืน ตามแนวคิดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ในฐานะพระนักปราชญ์ร่วมสมัยของไทย ที่มีผลงานอย่างมากมายครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ และได้รับการยอมรับจากแวดวงวิชาการทั่วไป ซึ่งการอธิบายและตีความคำสอนของท่านจากรากฐานคำสอนในพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับยุคสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานนิพนธ์เรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (2561) ซึ่งเป็นงานหลักในการนำเสนอแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และเป็นงานนิพนธ์ที่ได้รับการยอมรับและอ้างอิงอย่างกว้างขวาง ผลจากการศึกษาวิเคราะห์สามารถที่จะนำมาปรับใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนได้สืบไป

พุทธศาสนากับปัญหาในการพัฒนา

เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า พระพุทธศาสนามีเป้าหมายหลักอยู่ที่การดับความทุกข์ หรือแก้ปัญหาของมนุษย์เป็นหลักสำคัญ อย่างไรก็ตาม ก็จะได้เห็นว่า คำสอนในพระพุทธศาสนานั้นประกอบด้วยหลักธรรมและวินัย ซึ่งวินัยนั้นเป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อม และการจัดการในเรื่องระบบสังคมและธรรมชาติแวดล้อม คำสอนในพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่ความทุกข์หรือปัญหาส่วนบุคคลเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงปัญหาในทางสังคมอีกด้วย ในปัจจุบันจึงเห็นได้ว่า เกิดขบวนการทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism) ซึ่งเริ่มจากพระภิกษุชาวเวียดนาม คือ พระดิช นัท ฮันห์ มาตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2503 ได้มองถึงบทบาทของพระพุทธศาสนา ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อม (King, 2009) พระสงฆ์และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา

จึงเน้นบทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม การเมือง เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น ดังในประเทศไทยก็เกิดขบวนการพระสงฆ์นักพัฒนามาตั้งแต่การนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มาใช้เป็นแม่แบบในการพัฒนาสังคมไทย (สมบุญ สุธาส์ราญ, 2530) และประเทศไทย แม้จะมีการกำหนดทิศทางและเป้าหมายในการพัฒนาตามแผนแต่ละฉบับแล้วก็ตาม ก็พบว่า ยังมีปัญหาในการพัฒนาอยู่แน่นอน ดังจะเห็นได้ว่า แผนพัฒนาฉบับแรก ๆ นั้น จะมุ่งเน้นในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) เพื่อรองรับการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ฉบับในช่วงกลาง ๆ มุ่งเน้นความเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ แต่ผลของการพัฒนาก็ก่อให้เกิดปัญหาทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2561) ในต่างประเทศเองก็มีความพยายามอธิบายและตีความแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เพื่อแก้ไขปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อมออกไปอย่างกว้างขวาง ดังจะเห็นได้จากการอธิบายในเชิงเศรษฐศาสตร์แนวพุทธของ อี.เอฟ.ซูมาเกอร์ (2549) หรือการตีความคำสอนออกมาในเชิงสถาบันของลอย (ลอย, 2555) ที่มองว่าการอธิบายคำสอนสำหรับปัจเจกชนไม่เพียงพอแล้ว เพราะความเลวร้ายได้ปรากฏตัวออกมาในรูปแบบสถาบัน นั่นคือ การเกิดของรัฐบาลที่เป็นโลกของฆราวาส ก็คือความโกรธระบบทุนนิยมที่ก่อตัวเป็นรูปของบรรษัท คือตัวแทนของความโลภ และวิทยาศาสตร์ที่เป็นกลไก ก็คือความหลง

นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน จึงล้วนแต่มองว่า ปัญหาและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในโลกสมัยใหม่นี้ ถึงที่สุดแล้ว ล้วนมีรากเหง้ามาจากจิตใจผู้คนในเวลานี้ ไม่ว่าปัญหานั้นจะได้แก่ความลุ่มหลงในบริโภคนิยม การมุ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างไม่มีขีดจำกัดตามแนวคิดทุนนิยม การทำลายธรรมชาติแวดล้อม และความหลงใหลในสงคราม หากปฏิเสธเรื่องนี้ ก็ยากที่จะแก้ปัญหาเหล่านี้ให้ลุล่วงไปได้ (ลอย, 2555) การนำคำสอนทางพระพุทธศาสนามาใช้ในระดับบุคคล หรือเพื่อฝึกฝนตนให้มีชีวิตที่ดีงามโดยไม่เกี่ยวข้องกับสังคม อาจไม่เพียงพอ เพราะทุกวันนี้โลก โกรธ หลง มีได้ก่อตัวในจิตใจของผู้คนเท่านั้น หากยังก่อรูปเป็น “ทุกข์ร่วม” ที่เป็นสถาบันหรือระบบขนาดใหญ่ ที่กระตุ้นให้กิเลสเฟื่องฟูในจิตใจของคนทั้งโลก กลายเป็นปัญหาของสังคมโลกในปัจจุบัน

กล่าวได้ว่า ในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาไทย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) นับเป็นพระนักปราชญ์ของสังคมไทยที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง และมีแนวทางในการอธิบายและตีความคำสอนที่ครอบคลุมมิติทั้งด้านชีวิต สังคมและธรรมชาติ ขยายพรมแดนของพระพุทธศาสนาให้พ้นจากระดับชีวิตจิตใจ จนแผ่ไปถึงปริณิณทาทางสังคมจนยากที่จะหาผู้ใดทัดเทียมได้ (พระไพศาล วิสาโล, 2542) โดยท่านได้อธิบายและตีความหลักพุทธธรรม ที่อิงอาศัยจารีตประเพณีและพยายามรักษาคำอธิบาย ตามแนวพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ ในขณะที่เดียวกันก็พยายามประยุกต์หลักพุทธธรรมให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม (Olson, 1987) ดังนั้น ปัญหาการพัฒนาที่นำไปสู่ความไม่ยั่งยืน ที่กำลังเป็นวิกฤตการณ์ที่สำคัญในปัจจุบันนี้ ท่านจึงได้ให้ความสำคัญในการศึกษาและวิเคราะห์พร้อมกับได้นำเอาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาในทัศนะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

ท่านได้วิเคราะห์ว่า เมื่อโลกเริ่มมีการพัฒนาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยมุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางด้านวัตถุ จนเกิดเป็นยุคอุตสาหกรรมนั้น โลกได้มีความเจริญก้าวหน้าไปอย่างมาก มนุษย์มีความพร้อมด้วยวัตถุปรนเปรอความสุข ซึ่งได้รับการผลักดันโดยองค์การสหประชาชาติ ที่มุ่งเน้นให้ประเทศต่าง ๆ ได้พัฒนาให้กลายเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว (Developed Country) อย่างไรก็ตาม ผลของการพัฒนาประเทศต่าง ๆ นั้น กลับพบว่า บ้านเมืองมีการพัฒนา มีความเจริญก้าวหน้า แต่ชีวิตและสังคมกลับหมักหมมไปด้วยปัญหา จนกลายเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2561) ซึ่งท่านมองว่า ปัญหาสำคัญของการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน คือ ปัญหาในด้านประชากร (Population) ทรัพยากรที่ร่อยหรอ (Depletion) และการก่อมลภาวะ (Pollution) การแก้ปัญหานี้ จึงมุ่งไปที่ปัจจัยสำคัญ 3 ส่วน ที่เป็นแกนกลางที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหา คือ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ได้วิเคราะห์สภาพของการพัฒนาในปัจจุบันนี้ โดยให้พิจารณาไปถึงรากฐานของแนวคิดที่เป็นรากฐานของการพัฒนาหรืออารยธรรมโลกในปัจจุบัน ซึ่งท่านเห็นว่า ปัญหาต่าง ๆ ที่มนุษย์ประสบอยู่ในปัจจุบัน ไม่ได้อยู่ที่เรื่องของยุคสมัยเท่านั้น แต่ปัญหาที่รุนแรงที่เป็นพื้นฐานปัญหาทั้งหมดของมนุษย์ในปัจจุบัน จนนำไปสู่การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ก็คือ ปัญหาอันสืบเนื่องมาจากรากฐานความคิดที่ผิดพลาด ซึ่งนำหายนะและวิกฤตการณ์ต่าง ๆ มากมายมาสู่มนุษย์ สังคม และธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งจะเห็นได้ว่า แม้แต่นักคิดและนักวิชาการในโลกตะวันตกปัจจุบันจำนวนมากก็ยอมรับในประเด็นนี้แล้ว (เนื่องน้อย บุญเนตร, 2537) ความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ มีรากฐานมาจากอารยธรรมกรีก อันเป็นรากฐานอารยธรรมของตะวันตกที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และถือว่าเป็นอารยธรรมของโลกในปัจจุบันสรุปได้เป็น 3 ขั้นตอน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2561) คือ

1. การมองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และจากทัศนะดังกล่าวนี้ ทำให้ก้าวไปสู่ขั้นตอนที่ 2 คือ
2. การเห็นว่า มนุษย์นั้นอยู่เหนือธรรมชาติ เป็นนาย เป็นผู้ครอบครองและเป็นผู้สามารถที่จะจัดการธรรมชาติหรือพิชิตธรรมชาติได้ ซึ่งนำไปสู่ขั้นตอนที่ 3 คือ
3. การเข้าไปจัดการ ควบคุมและบริโภครวมชาติหรือพิชิตธรรมชาติ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ตามความพอใจและตามความสามารถของตน

ดังนั้น ในทัศนะของท่านจึงเห็นว่า สายความคิดของอารยธรรมตะวันตกเกือบทั้งหมด ที่แสดงออกผ่านปรัชญา ศาสนา และวิทยาการต่าง ๆ รวมทั้งนักเศรษฐศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ ทั้งในฝ่ายทุนนิยมหรือสังคมนิยม ล้วนตั้งอยู่บนรากฐานความคิดนี้ทั้งสิ้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2561) พัฒนาการแห่งการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าของโลกในปัจจุบัน ที่แสดงออกผ่านอารยธรรมตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์และวิทยาการสาขาต่าง ๆ จึงก่อให้เกิดปัญหาใหม่ ๆ ให้กับโลก ซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญร้ายแรงไม่เบาไปกว่าความสำเร็จเหมือนกัน (พระเทพเวที, 2535) ไม่ว่าจะเป็นการคิดค้นทางด้านวิทยาศาสตร์และการสร้างสรรค์เทคโนโลยี จนกระทั่งการนำไปสู่การสร้างสังคมอุตสาหกรรม เพื่อการสร้างสิ่งปรนเปรอ

คือ วัตถุให้กับมนุษย์ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เพราะมีความเชื่อรองรับว่า มนุษย์จะมีความสุขเมื่อมีความพร้อมทางด้านวัตถุ ซึ่งล้วนแต่เป็นตัวแทนรากฐานความคิดดังกล่าวทั้งสิ้น

รากฐานแห่งวัฒนธรรมของมนุษย์ในปัจจุบัน จึงเป็นสังคมที่มีรากฐานอยู่บนวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่ดำเนินไปในลักษณะที่เบียดเบียนมนุษย์ด้วยกันเองและเบียดเบียนธรรมชาติ เพื่อนำมาปรนเปรอตนเองโดยมีวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือสำคัญ

รากฐานความคิดที่มองมนุษย์แตกต่างหากจากธรรมชาติ สามารถที่จะพิชิตธรรมชาติ ครอบงำและจัดการธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ เพื่อแสวงหาความสุขจากธรรมชาตินี้ นอกจากจะทำให้มนุษย์พยายามแข่งขันเพื่อเอาชนะกัน คอยแก่งแย่งผลประโยชน์และเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ยังทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นไปในลักษณะทำลายซึ่งกันและกัน และมนุษย์พยายามที่จะเอาเปรียบธรรมชาติมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ทำลายและเบียดเบียนธรรมชาติมากขึ้น ไม่ว่าจะโดยการนำเอาทรัพยากรมาใช้เกินความจำเป็น หรือการผลิตของเสียแก่ธรรมชาติ ธรรมชาติเองก็จะเบียดเบียนและลงโทษมนุษย์ตอบแทน ไม่ว่าจะโดยการเกิดเหตุการณ์วิปริตในธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ปฏิกิริยาเรือนกระจก (Greenhouse Effect) เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวนี้แม้ว่าในปัจจุบันนักปราชญ์ทางตะวันตกจะได้หันกลับมามองว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติแวดล้อม แต่ก็ยังเป็นการมองธรรมชาติว่า เป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ที่มนุษย์สามารถเข้าไปจัดการได้ ดังคำที่เรียกธรรมชาติว่า สิ่งแวดล้อม (ของมนุษย์) หรือคำว่า การจัดการสิ่งแวดล้อม เป็นต้น แทนที่จะมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและมนุษย์เองก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งด้วย

แม้ท่านจะเห็นว่า ตะวันตกได้เริ่มสำนึกผิดในรากฐานความคิดเหล่านี้แล้วในระดับปฏิบัติการโดยการหาทางเปลี่ยนกระบวนการพัฒนาใหม่ รวมทั้งสำนึกผิดในระดับภูมิปัญญาหรือรากฐานความคิด ซึ่งถือได้ว่า เป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ที่ถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติครั้งที่ 3 (The Third Revolution) ก็ตาม ท่านยังเห็นว่า แม้ตะวันตกจะเปลี่ยนความคิดไปว่า ให้เลิคมองธรรมชาติแตกต่างหากจากมนุษย์ ให้มองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ก็ยังเป็นการมองออกไปข้างนอก คือ มองว่าจะเอาอย่างไรกับธรรมชาติ ไม่ได้มองว่า จะเอาอย่างไรกับตนเอง (พระธรรมปิฎก, 2537) ลักษณะดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ชัดเจนผ่านพัฒนาการของการศึกษาระบบนิเวศของตะวันตกเช่นเดียวกัน ที่แรกเริ่มนั้น นิเวศวิทยาของตะวันตกเป็นเรื่องที่ศึกษาเกี่ยวกับพืชและสัตว์เท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ต่อมาจึงมีการศึกษาระบบนิเวศประยุกต์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ แต่ก็เกี่ยวข้องในแง่ที่มนุษย์จะไปเอาประโยชน์จากระบบนิเวศของพืชและสัตว์ เพื่อรับใช้สนองความต้องการของมนุษย์เอง และในช่วงท้ายจึงมีมนุษย์นิเวศวิทยา (Human Ecology) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยโยงระบบนิเวศเข้ามาหาตัวมนุษย์มากขึ้น โดยยึดเอาผลกระทบต่อมนุษย์เป็นจุดเน้นที่สำคัญ (พระธรรมปิฎก, 2537) เพื่อที่ก่อให้เกิดดุลยภาพขึ้นในธรรมชาติ เพื่อที่จะให้มนุษย์สามารถที่จะอยู่รอดได้ดียิ่งขึ้น

ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ ที่เป็นรากฐานนำไปสู่การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ท่านวิเคราะห์ว่ามีสาเหตุสำคัญมาแต่ภายในจิตใจของมนุษย์ ทำให้มนุษย์แสดงบทบาทต่าง ๆ ในโลก มีสาเหตุ 3 ประการ คือ

1. ตัณหา คือ ความต้องการผลประโยชน์ แสวงหาผลประโยชน์ ซึ่งเป็นลักษณะปัญหาสำคัญในปัจจุบัน ที่ทำให้ระบบของสังคมเป็นตัวผลักดันให้คนมีสภาพจิต ที่แสวงหาผลประโยชน์ ใช้ระบบแข่งขัน ระบบทุนนิยม ระบบวัตถุนิยม และทำให้สังคมในปัจจุบันนี้ กลายเป็นสังคมบริโภคนิยม คนในยุคปัจจุบันจึงต้องมุ่งหาผลประโยชน์ และหาวัตถุมารสพให้มากที่สุดไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด ๆ ก็ตาม

2. มานะ ความต้องการอำนาจหรือความยิ่งใหญ่ในด้านต่าง ๆ

3. ทิฐิ ความเชื่อ ความเห็น ความยึดถือในแนวความคิด ลัทธินิยม อุดมการณ์ ศาสนา มองว่าสิ่งที่ตัวเองเห็นหรือยึดถือเท่านั้นเป็นจริงและถูกต้อง

วิธีการบูรณาการพุทธธรรมกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ได้มองว่า การแก้ปัญหาและวิกฤตการณ์ที่นำไปสู่การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนในปัจจุบันนั้น จะต้องมีการบูรณาการ คือ การเชื่อมโยงและประสานองค์ประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ไม่ใช่การดำเนินการเพียงด้านใดด้านหนึ่ง ท่านเห็นว่า ระบบบูรณาการ (Integration) อันเป็นองค์รวมใหญ่ที่สามารถทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ด้วยดี มี 3 องค์ประกอบ คือ มนุษย์ ธรรมชาติ สังคม ระบบทั้งสามนี้จะต้องประสานกันเข้าเป็นองค์รวมเดียว โดยมีมนุษย์เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะพัฒนาให้ระบบบูรณาการเป็นไปด้วยดี ด้วยการปฏิบัติต่อระบบทั้งสามอย่างถูกต้อง เริ่มต้นมนุษย์ก็ต้องรู้จักธรรมชาติ คือ รู้จักความจริงของธรรมชาติ มนุษย์รู้ธรรมชาติและรู้ความจริงของธรรมชาติ เพื่อจะได้ปฏิบัติถูกต้องต่อธรรมชาติ และนำความรู้นั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต การที่จะรู้ความจริงของธรรมชาติก็ต้องมีปัญหา เพราะฉะนั้นมนุษย์จะต้องพัฒนาปัญญา กล่าวคือ มนุษย์จะต้องพัฒนาปัญญาของตนให้เกิดความรู้แจ้งอย่างแท้จริงในธรรม ซึ่งจะทำให้มนุษย์มองเห็นความจำเป็นที่จะต้องดำรงอยู่อย่างเกื้อกูลต่อกัน และนำความรู้ในธรรมนั้นมาใช้ประโยชน์ในทางไม่เบียดธรรมชาติ แต่ดำรงอยู่อย่างกลมกลืนเกื้อกูลกับธรรมชาติซึ่งจะทำให้มนุษย์มีความสุขเป็นอิสระ ปลอดภัยพ้นจากความทุกข์ คือ เข้าถึงภาวะไร้ทุกข์ในระดับต่าง ๆ เป็นชีวิตที่ดำรงอยู่ด้วยดีระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม

ท่านจึงเห็นว่า หลักการของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า พระรัตนตรัยนั้น เป็นระบบบูรณาการในระดับแห่งการพัฒนาสูงสุด กล่าวคือ มนุษย์พัฒนาสูงสุดจุดยอดเป็นพุทธะ ธรรมชาตินั้นสาระที่แท้จริงคือธรรมะ และสังคมพัฒนาไปเป็นสังคมอุดมคติเรียกว่า สังฆะ โดยท่านอธิบาย (พระเทพเวที, 2531) ดังนี้

1. มนุษย์ พัฒนาสูงสุดโดยค้นพบหลักความจริงและเข้าถึงความดีงามสูงสุดกลายเป็นพุทธะ เป็นบุคคลต้นแบบที่ยืนยันถึงวิสัยความสามารถของมนุษย์ว่า มนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรมเข้าถึงความจริงและความดีงามสูงสุด ได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามของมนุษย์เอง เป็นมนุษย์ผู้พัฒนาดนสมบุรณ์แล้ว โดยได้ค้นพบธรรมและเปิดเผยธรรมแก่สังคม

2. ธรรมชาติ หลักความจริง ความดีงามที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและเข้าถึง คือ สาระของธรรมชาติที่ปรากฏแก่มนุษย์นั้นเรียกว่า ธรรมะ เป็นตัวความจริงของธรรมชาติที่ปรากฏแก่มนุษย์ เป็นสภาพที่ดำรงอยู่หรือเป็นไปตามธรรมดาของมันเอง เป็นกฎเกณฑ์อันแน่นอน คือ นิยามแห่งเหตุและผลอย่างที่เราเรียกว่ากฎธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์เข้าถึงได้ด้วยปัญญา

3. สังคม หรือหมู่ชนซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่พัฒนาตนเข้าถึงธรรมตามอย่างพุทธะเรียกว่า สังฆะ เป็นสังคมที่ดีงาม ซึ่งทุก ๆ คนมีชีวิตที่กลมกลืนเกื้อกูลในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เป็นชุมชนหรือสังคมแบบอย่างซึ่งเป็นพยานยืนยันว่า มนุษย์ทั่วไปมีความสามารถที่จะบรรลุความจริง ความดีงามสูงสุดได้อย่างบุคคลต้นแบบ เป็นสังคมที่มนุษย์สามารถช่วยกันสร้างขึ้นได้

ดังนั้น ระบบบูรณาการตามทัศนะของท่าน เป็นระบบที่พัฒนาสูงสุดที่มนุษย์ควรเข้าถึง องค์ประกอบของระบบบูรณาการก็เลื่อนจากมนุษย์ - ธรรมชาติ - สังคม ขึ้นไปสู่ พุทธะ - ธรรมะ และ - สังฆะ คือ ก้าวจากจุดของความเป็นมนุษย์ขึ้นสู่ความเป็นพุทธะโดยการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ รู้แก่นแท้ของธรรมชาติมีจำนวนมาก ๆ เข้าก็จะเกิดเป็นสังคมที่พัฒนาสูงสุดที่เรียกว่า สังฆะ

อย่างไรก็ตาม ท่านเห็นว่า ระบบเศรษฐกิจนั้น เป็นวิธีการดำรงชีวิตที่สำคัญของมนุษย์ ระบบเศรษฐกิจเองก็เป็นสิ่งที่ควรได้รับการพิจารณาเช่นกัน โดยท่านเห็นว่าระบบทุนนิยมเป็นระบบที่ก่อปัญหาให้แก่มนุษย์ สังคมและธรรมชาติแวดล้อม โดยเฉพาะทุนนิยมแบบปัจจุบันมีหัวใจสำคัญ อยู่ที่การแข่งขัน ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นสาเหตุของปัญหาในโลกปัจจุบัน โดยที่การพัฒนาของโลกมุ่งความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมาย แล้วใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์ความเจริญ แต่ความเจริญนี้กลับสร้างปัญหาแก่โลกอย่างร้ายแรง คือ ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ทรัพยากรร่อยหรอ และธรรมชาติแวดล้อมเสื่อมโทรม พร้อมทั้งสร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นในสังคมและในโลกด้วย นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมยังสร้างปัญหาให้เกิดขึ้นกับชีวิตจิตใจของมนุษย์ด้วย กล่าวคือ คนที่อยู่ในสังคมที่มีการแข่งขันสูง จะมีชีวิตอยู่แบบตัวใครตัวมันทำให้เกิดปัญหาสุขภาพกายและสุขภาพจิตตามมา ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทำให้มนุษย์เกิดปัญหาเดือดร้อนทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ รวมทั้งชีวิตมนุษย์ สังคมและธรรมชาติแวดล้อม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2561)

ท่านเห็นว่าเมื่อวิเคราะห์สภาพจิตใจของมนุษย์ที่อยู่ในสภาพแข่งขันแบบทุนนิยม มนุษย์จะถูกผลักดันให้มีสภาพจิตอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นทิวทัศน์ทางเศรษฐกิจ คือ การถือเอาความสุขของมนุษย์อยู่เพื่อการแสพัตถุ ทำให้มนุษย์ที่อยู่ในสภาพสังคมแบบแข่งขันมุ่งแต่แสวงหาวัตถุให้ได้มากที่สุด และถือว่ายิ่งมีวัตถุไว้เสพมากจะมีความสุขมาก ซึ่งกลายเป็นคติของสังคมไปอย่างไม่รู้ตัว เมื่อเป็นเช่นนี้มนุษย์ที่อยู่ในระบบแข่งขัน จะมีสภาพจิตที่มองเพื่อนมนุษย์เป็นคู่แข่งและเป็นเหยื่อ การสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์จึงกลายเป็นการสัมพันธ์กันเพื่อผลกำไร ต่างคนต่างประสงค์เพื่อให้ตนได้รับประโยชน์มากที่สุด มนุษย์ในระบบสังคมแบบแข่งขันจึงมีความจริงใจต่อกันน้อย ดังนั้น จากการวิเคราะห์สภาพจิตใจของมนุษย์ในระบบแข่งขันจึงเห็นได้ว่าระบบเศรษฐกิจมีผลกระทบต่อจิตใจของมนุษย์ในสังคมอย่างสูง

ดังนั้น ตามทัศนะของท่านปัญหาสังคมทั้งหมด ที่นำไปสู่การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน เกิดจากระบบเศรษฐกิจที่มีการพัฒนาไม่ถูกต้อง กล่าวคือระบบเศรษฐกิจที่ผ่านมาเป็นการพัฒนาเพียงด้านเดียว โดยไม่คำนึงถึงการพัฒนามนุษย์และธรรมชาติแวดล้อม ทำให้การพัฒนาขาดความสมดุล จึงสร้างปัญหาให้กับมนุษย์และธรรมชาติแวดล้อม โดยท่านเห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจไปพร้อมกับการพัฒนาเพียงด้านเดียว โดยไม่คำนึงถึงการพัฒนามนุษย์และธรรมชาติแวดล้อม ทำให้การพัฒนาขาดความสมดุล จึงสร้างปัญหาให้กับมนุษย์และธรรมชาติ โดยระบบเศรษฐกิจจะต้องเป็นระบบที่สนองต่อธรรมชาติของมนุษย์ ที่ต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิต ท่านเห็นว่า เศรษฐศาสตร์เริ่มต้นขึ้นด้วยความต้องการซึ่งเป็นคุณค่าทางจิตใจ และลงท้ายด้วยความพึงพอใจ ที่ผ่านมาระบบเศรษฐกิจในสังคมมองธรรมชาติของมนุษย์เพียงด้านเดียว ซึ่งเป็นการมองธรรมชาติของมนุษย์ไม่ตลอดสาย เพราะท่านเห็นว่าธรรมชาติของมนุษย์นั้นมีความต้องการสองประการ คือ 1) ความต้องการเสปสิ่งปรนเปรอซึ่งเป็นความต้องการที่ไม่จำกัดและไม่สิ้นสุด 2) ความต้องการคุณภาพชีวิตซึ่งเป็นความต้องการที่จำกัด ความต้องการจึงทำให้มีการแยกคุณค่าของความต้องการออกเป็นสองอย่าง คือ 1) คุณค่าแท้ คือ คุณค่าที่สนองความต้องการคุณภาพชีวิต และ 2) คุณค่าเทียม คือ คุณค่าเพื่อสนองความอยากเสปสิ่งปรนเปรอตน ซึ่งคุณค่าทั้งสองนี้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยตรง กล่าวคือระบบเศรษฐกิจที่ดีจะต้องพัฒนาให้มนุษย์รู้จักแยกแยะระหว่างคุณค่าแท้กับคุณค่าเทียม เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นเป็นกิจกรรมที่ครอบครองเวลาส่วนใหญ่ในชีวิตมนุษย์ ถ้าจะให้เศรษฐกิจมีคุณค่าแท้จริงในการแก้ปัญหาของปัญหาของมนุษย์ก็ต้องให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นการผลิต การทำงาน การบริโภค การแจกจ่าย เป็นกิจกรรมในการสร้างคุณภาพชีวิตและพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ มนุษย์สามารถทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่างเป็นกิจกรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ตลอดเวลา และนี่เป็นทางหนึ่ง ที่จะทำให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าที่แท้จริงในการแก้ปัญหาของมนุษย์ ดังนั้นระบบเศรษฐกิจจึงมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ท่านเห็นว่า การพัฒนาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนนั้น จะต้องให้การศึกษาที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนา และแก้ปัญหาเศรษฐกิจ เพราะท่านเห็นว่าเมื่อพัฒนาคนให้รู้จักกินเป็น เขาก็จะบริโภคด้วยปัญญา คือ มีความเข้าใจในความมุ่งหมายของการบริโภค ถ้าการศึกษาพัฒนาคนในขั้นพื้นฐานได้แม้เพียงสามอย่างเท่านั้น คือ 1) ทำให้คนรู้จักใช้อินทรีย์ด้วยการดูเป็น เป็นต้น 2) รู้จักกิน หรือบริโภคด้วยปัญญา และ 3) ให้มีดุลยภาพแห่งการเอาอกกับการให้ ก็จะแก้ปัญหาเศรษฐกิจได้ และก็จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้

บทวิเคราะห์และองค์ความรู้จากแนวคิดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

จากที่กล่าวมา จะพบว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้วิเคราะห์ถึงปัญหาของการพัฒนาในปัจจุบัน โดยชี้ให้เห็นว่ารากฐานของปัญหามาจากความคิดที่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ ซึ่งเป็นความคิดที่แพร่หลายจากอารยธรรมตะวันตก ส่งผลให้เกิดวิกฤติทั้งทางสังคมและสิ่งแวดล้อม จากการมองว่ามนุษย์อยู่เหนือธรรมชาติและมีสิทธิ์จัดการธรรมชาติตามใจชอบ แนวคิดนี้นำไปสู่การบริโภคนิยมที่เบียดเบียนทั้งธรรมชาติและมนุษย์ด้วยกันเอง สุดท้ายทำให้เกิดการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ซึ่งส่งเสริมการแก่งแย่งวัตถุและทรัพยากร แนวทางในการบูรณาการพุทธธรรมกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของท่านนั้น จึงมีจุดแข็งดังนี้

1. การเชื่อมโยงปัญหาสิ่งแวดล้อมกับจิตใจมนุษย์ โดยท่านชี้ให้เห็นว่าสาเหตุที่แท้จริงของวิกฤติทางธรรมชาติและสังคมมาจากภายในจิตใจมนุษย์ เช่น ตัณหา มานะ และทิฐิ ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาเชิงวัตถุที่ไม่คำนึงถึงความยั่งยืน

2. การเสนอแนวทางบูรณาการ ท่านเสนอว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องบูรณาการ 3 ด้าน ได้แก่ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม โดยมุ่งเน้นการพัฒนาปัญญาและการเรียนรู้จากธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง

3. การวิจารณ์ทุนนิยมและบริโภคนิยม ท่านตั้งคำถามกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งมุ่งเน้นการแสวงหาวัตถุและผลกำไรเป็นหลัก ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง

อย่างไรก็ตาม แนวคิดของท่านนั้น ก็อาจพิจารณาได้ว่า เป็นสิ่งอาจเป็นไปได้ยากในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะแนวคิดของท่านมีลักษณะที่อาจถือได้ว่าเป็นจุดอ่อนดังนี้

1. การเน้นมุมมองภายในจิตใจมากเกินไป แม้ว่าการวิเคราะห์ปัญหาจากจิตใจมนุษย์จะมีความลึกซึ้ง แต่การแก้ปัญหาอาจต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนนโยบายสาธารณะ การศึกษา และโครงสร้างทางเศรษฐกิจร่วมด้วย การพึ่งพาการเปลี่ยนแปลงจิตใจเพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอในทางปฏิบัติ แม้ในหลาย ๆ ครั้ง ท่านจะย้ำให้มองให้ครบถ้วนทั้งปัจจัยภายใน (จิตใจ) และปัจจัยภายนอก (สิ่งแวดล้อม) ก็ตาม

2. การวิพากษ์ระบบตะวันตก แม้ท่านจะเสนอว่าตะวันตกเริ่มตระหนักถึงปัญหา และมีการเปลี่ยนแปลงในเชิงความคิด แต่แนวคิดของตะวันตกเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมบางส่วน เช่น การจัดการสิ่งแวดล้อม ก็มีความพยายามที่จะแก้ไขปัญหายอยู่ การมองตะวันตกในแง่ลบทั้งหมดอาจไม่ครอบคลุมเพียงพอ

องค์ความรู้ใหม่จากการบูรณาการพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

จากการศึกษาแนวคิดและแนวทางในการบูรณาการพุทธธรรม เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนดังที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่า ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่สำคัญหลายประการที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ดังนี้

1. การมองสรรพสิ่งอย่างองค์รวม สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เน้นถึงความจำเป็นในการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยใช้แนวคิดองค์รวม (Holistic View) ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม โดยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) และไตรรัตน์ (พุทธะ ธรรมะ สังฆะ) จะต้องนำมาใช้ในการปรับสมดุลให้มนุษย์ดำรงชีวิตได้อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติและสังคม

2. การแก้ปัญหาจากรากฐานความคิดผิดพลาด ปัญหาที่นำไปสู่การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนเกิดจากแนวคิดที่ผิดพลาด เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งแนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมตะวันตก มองมนุษย์แยกออกจากธรรมชาติ และใช้ธรรมชาติเพื่อประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เสนอให้เปลี่ยนแปลงแนวคิดนี้ และมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

3. การวิพากษ์ระบบทุนนิยมและเศรษฐกิจที่ยั่งยืน ท่านวิจารณ์ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมซึ่งเป็นระบบที่ครอบงำมนุษย์ในปัจจุบันนี้ ว่าทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำและการทำลายสิ่งแวดล้อม ทุนนิยมเน้นการแสวงหาวัตถุและผลประโยชน์ โดยไม่คำนึงถึงคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต ท่านเสนอให้ปรับระบบเศรษฐกิจให้เน้นคุณภาพชีวิตของมนุษย์มากกว่าการแสวงหาวัตถุอย่างไม่มีรู้จัก

4. บทบาทของการศึกษาในการพัฒนาที่ยั่งยืน การศึกษามีบทบาทสำคัญในการสร้างความยั่งยืน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เสนอว่า การศึกษาที่ดีควรสอนให้คนรู้จักใช้ชีวิตอย่างสมดุล รู้จักการบริโภคอย่างมีปัญญา และมีความเข้าใจในธรรมชาติและความต้องการที่แท้จริงของมนุษย์

บทสรุป

แนวคิดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) นำเสนอการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยเน้นการเปลี่ยนแปลงรากฐานความคิดของมนุษย์ ที่ยึดติดกับวัตถุนิยมและการแยกตัวจากธรรมชาติ ท่านเสนอให้มองโลกอย่างองค์รวมโดยใช้หลักคำสอนพุทธศาสนา เช่น ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) และไตรรัตน์ (พุทธะ ธรรมะ สังฆะ) ซึ่งเน้นความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม การบูรณาการคำสอนเหล่านี้เข้ากับกระบวนการพัฒนา สามารถช่วยแก้ไขวิกฤตสิ่งแวดล้อมและสังคมในปัจจุบัน และนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยมุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรอย่างสมดุลและการพัฒนาคุณภาพชีวิต อย่างไรก็ตาม การนำแนวคิดนี้ไปใช้ในโลกปัจจุบัน ยังต้องการความร่วมมือจากการปรับปรุงระบบสังคมและเศรษฐกิจในเชิงโครงสร้าง

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา เจริญชัย. (2559). การศึกษากับการพัฒนาที่ยั่งยืน. *วารสารสมาคมนักวิจัย*, 21(2), 13-18.
- ซูมาเกอร์, อี.เอฟ. (2549). *เล็กนั้นงาม*. มูลนิธิเด็ก.
- เนืองน้อย บุญเนตร. (2537). *จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม : โลกทัศน์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาตะวันตก*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2531). *เพื่ออนาคตการศึกษาไทย*. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2535). *อารยธรรมไทย : ทางเลือกออกจากยุคพัฒนา*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2537). *คนไทยกับป่า* (พิมพ์ครั้งที่ 2). การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย.
- พระไพศาล วิสาโล, ส.ศิวรักษ์, ประเวศ วะสี, และวีระ สมบูรณ์. (2542). *พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ 21*. มูลนิธิโกลดสัมทอง.
- ลอย, เดวิด อาร์. (2555). *เงิน กามารมณ์ สงคราม และกรรม*. สวนเงินมีมา.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2561). *การพัฒนาที่ยั่งยืน* (พิมพ์ครั้งที่ 21). ผลิตภัณ.
- สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2530). *การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา: กรณีพระสงฆ์นักพัฒนา*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อภิชัย พันธเสน. (2544). *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ* (พิมพ์ครั้งที่ 4). อมรินทร์.

King, Sallie B. (2009). *Socially Engaged Buddhism*. University of Hawai'i press.

Olson, Grant. A. (1987). *Looking to America to Solve Thailand's Problems*. Sathirakoses-Nagapradipa Foundation.